

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه کردستان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات عربی

عنوان:

بررسی زیبایی شناسی تشبیه و جمع در قرآن کریم

پژوهشگر:

شیدا رضایی

استاد راهنما:

دکتر هادی رضوان

استاد مشاور:

دکتر جمیل جعفری

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات عربی

اسفند ماه ۱۳۸۹

کلیه حقوق مادی و معنوی مترتب بر نتایج مطالعات،

ابتکارات و نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع

این پایان نامه (رساله) متعلق به دانشگاه کردستان است.

تعهد نامه

اینجانب شیدا رضایی دانشجوی کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات عربی دانشگاه کردستان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی گروه زبان و ادبیات عربی تعهد می نمایم که محتوای این پایان نامه نتیجه تلاش و تحقیقات خود بوده و از جایی کپی برداری نشده و به پایان رسانیدن آن نتیجه تلاش و مطالعات مستمر اینجانب و راهنمایی و مشاوره اساتید بوده است.

با تقدیم احترام

شیدا رضایی

۱۳۸۹/۱۱/۲۰

دانشگاه کردستان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات عربی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات عربی

عنوان:

بررسی زیبایی شناسی تثنیه و جمع در قرآن کریم

پژوهشگر:

شیدا رضایی

در تاریخ ۱۳۸۹ / ۱۲ / ۱۸ توسط کمیته تخصصی و هیات داوران زیر مورد بررسی قرار گرفت و با نمره ۱۸/۸۰ و درجه بسیار خوب به تصویب رسید.

امضاء	مرتبۀ علمی	نام و نام خانوادگی	هیات داوران
	استادیار	دکتر هادی رضوان	۱- استاد راهنما
	استادیار	دکتر جمیل جعفری	۲- استاد مشاور
	استادیار	دکتر نوید نقشبندی	۳- استاد داور خارجی
	استادیار	دکتر عبدالله رسول نژاد	۴- استاد داور داخلی

مهر و امضاء معاون آموزشی و تحصیلات تکمیلی

دکتر ناصر شیرینیگی

مهر و امضاء گروه

دکتر محمد رضا عزیزی پور

تقديم به او

تقدیر و تشکر

از همسر صبورم که پا به پای من در این راه گام برداشت کمال تشکر و قدردانی را دارم و از کلیه استادان و سرورانی که با راهنمایی‌های خود مرا در تهیه این پایان نامه یاری نمودند، بویژه استاد محترم راهنما جناب آقای دکتر هادی رضوان که بدون مساعدت ایشان این توفیق حاصل نمی شد و استاد محترم مشاور جناب آقای دکتر جعفری، بسیار سپاسگذارم و از خداوند منان خواستار اجر بی پایان برای ایشان هستم و بر خود لازم می‌دانم از دیگر استادان محترم گروه:

جناب دکتر ابراهیمی، دکتر پیشوایی، دکتر فتحی، دکتر عزیزی پور، دکتر سرباز، دکتر رسول نژاد و دکتر نهیرات که سالها در محضرشان تلمذ و کسب ادب نمودم تشکر و قدردانی نمایم.

چکیده:

زیبایی شناسی یکی از عرصه های نقد در دوران معاصر است که با ورود به آن و تحقیق در ابعاد مختلف آن، لذتی بی پایان برای محقق حاصل خواهد شد.

در تفاسیر و مقالات مختلف به صورت پراکنده به بررسی تشبیه و جمع در قرآن کریم پرداخته شده است. مفرد، مثنی و جمع آمدن کلمات در آیات قرآن کریم دارای زیبایی هایی خاص و از روی حکمتی ویژه است به همین دلیل می توان اشکال مختلف کلمات وارده در آیات و جایگاه قرار گرفتن آن ها را یکی از جنبه های اعجاز قرآن کریم دانست.

از این رو با تکیه بر تعاریف کامل واژگان، استخراج مثنی و جمع های موجود در قرآن و تجزیه و تحلیل آمارهای آنها دریافتیم که برخی از واژگان در قرآن کریم فقط به صورت مفرد بکار رفته اند؛ برخی دیگر شکل مفرد یا جمع از جنس خود ندارند. و بخشی دیگر از واژگان، مثنی و جمع از شکل خود دارند اما هر شکلی برای امری خاص بکار رفته است و نوعی تکفیک ویژه در استفاده از واژگان و اشکال مختلف آن ها وجود دارد. و با بررسی این موارد جنبه های دیگری از اعجاز قرآن کریم غیر از اعجاز عددی بر ما آشکار گردید.

کلید واژگان: تشبیه و جمع، اعجاز، زیبایی شناسی، قرآن کریم.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول: مقدمه و کلیات تحقیق
۱	۱-۱- مقدمه
۳	۲-۲- تعریف مسأله و سؤالات تحقیق
۳	۳-۱- پیشینه ی تحقیق
۵	۴-۱- ضرورت انجام تحقیق
۵	۵-۱- اهداف تحقیق
۵	۶-۱- شیوه ی انجام تحقیق
۶	۷-۱- جامعه ی آماری
۷	فصل دوم: تعاریف
۷	۱-۲- کلمه
۸	۱-۱-۲- تشبیه
۸	۲-۱-۲- جمع
۹	۱-۲-۱-۲- جمع مذکر سالم
۱۰	۲-۲-۱-۲- جمع مؤنث سالم
۱۱	۳-۲-۱-۲- جمع مکسر
۱۵	۴-۲-۱-۲- اسم جمع، شبه جمع
۱۶	۲-۲- اعجاز قرآن
۲۱	۱-۲-۲- بلاغت و مقتضای حال
۲۴	۲-۲-۲- اعجاز بلاغی قرآن
۲۵	۳-۲-۲- زیبایی شناسی قرآن
۲۷	۱-۳-۲-۲- پیشینه ی زیبایی شناسی قرآن
۲۹	۲-۳-۲-۲- عناصر زیبایی شناسی قرآن
۳۰	۳-۲- واژگان قرآن
۳۳	فصل سوم: تجزیه و تحلیل
۳۳	۱-۳- تحلیل آماری مفرد، مثنی و جمع در قرآن کریم

۳۴	..... ۱-۱-۳-۱ مثنی
۳۸	..... ۱-۱-۱-۳ نسبت مثنی به جمع در اسم
۳۸	..... ۲-۱-۱-۳ نسبت مثنی به جمع در فعل
۴۰	..... ۳-۱-۱-۳ نسبت افعال خبری به امر و نهی در مثنی و جمع
۴۰	..... ۲-۱-۳ جمع
۴۱	..... ۱-۲-۱-۳ نسبت جمع مذکر به جمع مؤنث
۴۴	..... ۲-۲-۱-۳ نسبت جمع سالم به جمع مکسر
۴۵	..... ۳-۲-۱-۳ نسبت جمع کثرت به جمع قله
۴۷	..... ۲-۳ اعجاز و زیبایی واژگان در کلام قرآن کریم
۴۷	..... ۱-۲-۳ برخی از واژگان قرآن فقط مفرد آمده اند
۴۷	..... ۱-۱-۲-۳ أرض
۴۸	..... ۲-۱-۲-۳ نور
۴۹	..... ۳-۱-۲-۳ أولوالالباب
۵۰	..... ۲-۲-۳ واژگانی که مفرد یا جمع از جنس خود ندارند
۵۰	..... ۱-۲-۲-۳ أصواف
۵۱	..... ۲-۲-۲-۳ كأس
۵۲	..... ۳-۲-۲-۳ آلاء
۵۳	..... ۳-۲-۳ وجود مثنی و جمع از لفظ مفرد با کاربردی متفاوت
۵۴	..... ۱-۳-۲-۳ بیت - بیوت
۵۸	..... ۲-۳-۲-۳ جنت - جنتان - جنات
۵۹	..... ۳-۳-۲-۳ خطا - خطیئات - خطایا
۶۰	..... ۴-۳-۲-۳ رسول - مرسلین - مرسلات - رسل
۶۳	..... ۵-۳-۲-۳ ریح - ریاح
۶۴	..... ۶-۳-۲-۳ سماء - سماوات
۶۵	..... ۷-۳-۲-۳ ظلمت - ظلمات
۶۶	..... ۸-۳-۲-۳ عبد - عباد - عیید

صفحه	عنوان
۷۱	..... عرفا - عارفین - عرف - ۹-۳-۲-۳
۷۲	..... علماء - عالمون - عالم - علم - ۱۰-۳-۲-۳
۷۵	..... عینان - عینان - عینت - عین - عیون - أعین - ۱۱-۳-۲-۳
۷۶	..... کفار - کافرین - کفار - ۱۲-۳-۲-۳
۸۰	..... مساکن - مسکن - ۱۳-۳-۲-۳
۸۲	..... مشرق و مغرب - مشرقین و غربین - مشارق و مغارب - ۱۴-۳-۲-۳
۸۳	..... ناس - أناس - أناسی - ۱۵-۳-۲-۳
۸۵	..... نبی - نبیین - أنبیاء - ۱۶-۳-۲-۳
۸۸	..... نعمت - نعمات - أنعم - نعم - ۱۷-۳-۲-۳
۹۲	..... فصل چهارم: نتیجه گیری
۹۶	..... خلاصه ی عربی
۱۰۱	..... فهرست منابع
۱۰۶	..... پیوست و ضمائم
۱۱۹	..... چکیده ی انگلیسی

فصل اول:

مقدمه و کلیات

۱-۱- مقدمه

تبارک الذی أنزل الفرقان علی عبده لیکون للعالمین نذیرا، و الحمد لله الذی هدانا به و أخرجنا من الظلمات الی النور، و صلی الله علی نبینا محمد الذی نزل القرآن العظیم بلسانه لسانا عربیا مبینا، لا یتیه الباطل من بین یدیه و لا من خلفه، اللهم صل علی سیدنا محمد و علی أبویه إبراهیم و إسماعیل و سلم تسلیما کثیرا. اللهم إغفر لنا و ارحمنا و أنت خیر الراحمین

پیامبر اکرم (ص) عرب بود و در میان عرب ها مبعوث شد در نتیجه قرآن، معجزه ی ایشان نیز به زبان عربی است. این امر سنت خداوند است و در ارسال پیامبران و ابلاغ پیام های خویش همین رویه را تأیید کرده و به کار گرفته است: "و ما أرسلنا من رسول إلا بلسان قومه لیبین لهم فیضل الله من یشاء و یمهدی من یشاء و هو العزیز الحکیم" (ابراهیم/۴) ما هر فرستاده ای را با زبان مردمش فرستادیم تا بتواند حقایق را برای آنان به روشنی بیان کند. پس خداوند هر کس را بخواهد، گمراه و هر کس را بخواهد، هدایت می کند و او شکست ناپذیر و فرزانه است.

قرآن هم به جهت شکل و هم به سبب تأثیری که در زبان عربی داشته موضوع اصلی تحقیقات زبان شناسی دوره های بعدی است زیرا متنی است کاملا مطمئن و شاهدهی است راستین بر تحقیقات زبان شناسی.

"هر کتابی در جهان ویژگی بارزی دارد که با آن از دیگر کتابها متمایز می شود. ویژگی بارز و اصیل قرآن، اعجاز آن است. و این بزرگترین مرزی است که به قرآن اصالت ماورائی می بخشد و او را از همه کتاب های موجود در جهان جدا می کند" (عرفان، ۱۳۷۹ : ۲۵).

زیبایی و زیبایی شناسی از دیرباز در ابعاد مختلف مورد توجه ناقدان و اندیشمندان بوده است. قرآن کریم نیز به عنوان معجزه ی جاوید الهی و منبع فیض و هدایت بشری از نظر لفظ و معنا، سخنوران عالم هستی به ویژه اعراب را به مبارزه در برابر خود فراخوانده است. اما تلاش مدعیان عرصه ی علم و ادب در این باره، ره به جایی نبرد و در نهایت همه به فضل و بزرگی این کلام اذعان نموده و در برابر آن سر تعظیم فرود آوردند.

این رساله نیز به یکی از مباحث زیبایی شناسی می پردازد اما با شیوه ای جدید، از آن جهت که نه تنها مستلزم مطالعات بسیار و دقتی ویژه در علوم صرف و نحو و بلاغت است، بلکه علاوه بر آن می بایستی تمامی کلمات مثنی و جمع در قرآن کریم استخراج می شد که کاری بسیار ارزشمند است تا به عنوان مواد خام پژوهش در دسترس باشد. این کار بسیار زمان بر بود چرا که استخراج این کلمات به جز از طریق خواندن تمام آیات قرآن و بررسی تک تک واژگان آن، از هیچ راه دیگری میسر نبود. با این حال بحمد الله این مهم به انجام رسید و تمام اسم ها و افعال مثنی و جمع موجود در قرآن با زیرشاخه های آن به صورت یک معجم استخراج شد که می تواند منبع مفیدی جهت دیگر پژوهش های قرآنی آتی نیز باشد. هر چند با مشکلات عمده ای از قبیل کمبود منابع، گستردگی مباحث روبرو بودیم اما در نهایت با بهره گیری از معجم تثنیه و جمع قرآن و تجزیه و تحلیل های آماری آن که در فصول این پایان نامه به تفصیل آمده است، در صدد پاسخ به پرسش های مطرح شده و رسیدن به اهداف تعیین شده بر آمدیم.

رساله ی حاضر در چهار فصل تنظیم شده است. فصل اول به کلیات تحقیق اعم از ضرورت ها و اهداف و پیشینه ی تحقیق می پردازد. در فصل دوم به تعاریفی که در این زمینه ضروری به نظر رسیده پرداخته شده است. از جمله: مطالب صرفی و نحوی درباره ی مثنی و جمع و مباحث کوتاهی درباره ی اعجاز و زیبایی شناسی. و فصل سوم به بررسی و تجزیه و تحلیل واژگان تثنیه و جمع استخراج شده از قرآن کریم اختصاص داده شده و با انتخاب نمونه هایی از واژگان تثنیه و جمع در قرآن و مقایسه آنها در صیغه های مختلف و آیه یا آیاتی که در آنها به کار رفته اند و در برخی موارد با دیگر واژگان، مقایسه شده و دلایل بکارگیری آن ها در آیات مختلف مورد بررسی قرار گرفته اند و در نهایت فصل چهارم به نتیجه گیری اختصاص یافته است.

۲-۱- طرح مسأله و سؤالات تحقیق

زیبایی شناسی علمی است که قرآن را از لحاظ زیبایی ادبی مورد بررسی قرار داده و اسرار و شیوه های موجود در آن را کشف می کند و بر علوم صرف نحو و بلاغت استوار است. عنوان تشبیه و جمع مخاطب را به عرصه ی بررسی لغوی می کشاند اما علاوه بر بررسی آماری مثنی و جمع هایی که در قرآن کریم آمده است، در این پایان نامه سعی بر بررسی زیبایی شناسی کلمات مثنی و جمع و تفاوت های بلاغی کاربرد آنها در قرآن است. این عمل در نهایت مخاطب را به این نتیجه می رساند که مفرد، مثنی و یا جمع آمدن کلمات از روی حکمت خاص پروردگار متعال بوده و این کتاب بزرگ آسمانی در بکارگیری تک تک واژگان نیز دارای اعجاز است و کسی نمی تواند آنها را جابه جا یا تعویض نماید چرا که نظم موجود در آن مختل خواهد شد.

بر همین اساس سؤالاتی که در این تحقیق مورد نظر بوده اند عبارتند از:

۱- از نظر آماری نسبت مثنی به جمع در قرآن کریم چگونه است؟

۲- مثنی یا جمع آمدن کلمات چه تأثیری بر زیبایی کلام قرآن دارد؟

۳-۱- پیشینه ی تحقیق

بررسی زیبایی شناسی تشبیه و جمع در قرآن کریم کاری بسیار جامع است و نمونه ای نظیر این کار تا کنون انجام نشده است. و تنها اشاره وار در برخی از تفاسیر و کتبی که از زیبایی و زیبایی شناسی بحث کرده اند مطالبی یافت می شود.

از آنجایی که موضوع مفردات تأثیر به سزایی در معنی و مفهوم و آهنگ حاصله از کلام دارد، به مفردات قرآنی و به ویژه مبحث تشبیه و جمع در برخی از تفاسیر اشاراتی شده و به تفاوت های آنها پرداخته شده است. به عنوان مثال در تفسیر "التبیین فی علوم القرآن" آمده است: برخی از الفاظ تنها به صورت جمع ذکر شده اند و لفظ مفرد از آنها در قرآن کریم وجود ندارد. مانند کلمه ی "ألباب جمع لب" که در سراسر قرآن به صورت جمع ذکر شده و شکل مفرد آن اصلاً استفاده نشده است. عکس آن نیز صادق است یعنی الفاظی وجود دارند که تنها به صورت مفرد ذکر شده و لفظ جمع از آنها در قرآن کریم بکار نرفته است؛ مانند کلمه ی "الأرض" که تنها به صورت مفرد آمده و واژه های جمع آن یعنی "أرضین و أرضون" که در زبان و ادب عرب رایج است به هیچ وجه در

قرآن استفاده نشده و حتی در جاهایی که واژه ی سماء به شکل جمع سماوات همراه آن آمده، باز هم ارض به صورت مفرد ذکر شده است (نگا صابونی، ۱۴۰۵: ۱۱۰).

همچنین در تفسیر کشاف درباره ی تفاوت کلمات از نظر افراد، تشبیه و جمع اینگونه آمده است: "کلمات بنا به هدف خاصی مفرد، مثنی و یا جمع آورده شده اند؛ مانند آیه ی اول از سوره ی مبارکه ی فاتحه که می فرماید: "الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ" عالمین در این آیه به این دلیل جمع بسته شده تا تمامی اجناس زیر مجموعه ی خود را دربرگیرد" (زمخشری، ۱۴۱۸: ۳۴).

ابن عاشور در تفسیر خود درباره ی تشبیه در سوره ی الرحمن این گونه سخن می گوید که تشبیه در این سوره می تواند مانند عادت کلام عرب باشد که یک نفر را به مانند مثنی خطاب قرار می دهند و یا اینکه می تواند تشبیه در مقام تکرار باشد تا معنای مورد نظر را تأکید کند (نگا: ابن عاشور، ۱۴۲۰: ۲۳۱).

اسکافی در دره التنزیل آورده است: "هنگامیکه خداوند عزو جل آیه ای را به لفظی خاص می آورد حتما دارای حکمتی است اگر آن حکمت را دریافتید پس توفیق یافته اید و اگر نیافتید به این معنا نیست که حکمتی در آن جا نیست بلکه شما به آن جاهل هستید" (اسکافی، ج ۱، ۱۴۲۲: ۲۵۰).

اسکافی همچنین درباره ی تفاوت صیغه های مختلف "خطأ" در آیاتی که بسیار شبیه اند و معانی ای نزدیک به هم دارند همانند این دو آیه می گوید:

" و إذا قلنا أدخلوا هذه القرية فكلوا منها حيث شئتم رغدا و أدخلوا الباب سجدا و قولوا حطة نغفر لكم خطاياكم و سنزید المحسنين" (بقره / ۵۸). "و إذا قيل لهم أسكنوا هذه القرية و كلوا منها حيث شئتم و قولوا حطة و أدخلوا الباب سجدا نغفر لكم خطيئاتكم سنزید المحسنين" (اعراف/۱۶۱). در بقره فعل به خدا نسبت داده شده و خطایا که جمع کثرت است با اینجا مناسبت بیشتری دارد و به این مطلب اشاره دارد که خداوند با جود و کرمش از خطاهای بزرگ می گذرد. اما در اعراف فاعل مشخص نیست (همان: ۲۳۶). آلوسی نیز در تفسیر خود می گوید "مفرد، مثنی و جمع آمدن واژگان در هر جا از قرآن کریم بنا به دلیلی خاص و از روی هدف است و درباره ی تفاوت این واژه در این دو آیه می گوید: این کار از باب تفنن بوده و در کلام بلغا نیز این شکل سخن فراوان است اگر نه هر دو غفران به خدا برمی گردد پس هر دو باید خطایا باشد" (آلوسی، ج ۱: ۲۴۱). و از آنجائیکه قرآن بلیغ ترین کلام است بسیار طبیعی است که در آن اینگونه فنون، که در عربی رایج است بکار رود.

اما به طور کلی تحقیق در این زمینه از اشاراتی جزئی در برخی از تفاسیر قرآن و برخی منابع بلاغی فراتر نمی رود و تا کنون تحقیق جامع و مفصلی چه به زبان عربی و چه به زبان فارسی یافت نشده است.

۱-۴- ضرورت انجام تحقیق

در زمینه ی بررسی زیبایی شناسی واژگان تشبیه و جمع در قرآن کریم تا کنون کار جامعی صورت نگرفته است. به همین دلیل احساس نیاز شد که این جنبه از قرآن کریم به این شیوه مورد بررسی قرار گیرد. چرا که با تأمل در بکارگیری چند واژه ی تشبیه و جمعی که در این رساله مورد بررسی قرار گرفته مخاطب وارد عرصه ی جدیدی از زیبایی ها و اعجاز قرآن می شود. بعلاوه این موضوع می تواند مبنایی برای بسیاری از پژوهش های آتی در زمینه های مرتبط با قرآن و بویژه بررسی های دقیق تری از واژگان قرآن باشد؛ چرا که موضوع گسترده ای است و کار و تحقیق و بررسی های بیشتری را می طلبد.

۱-۵- اهداف تحقیق

هدف از تحقیقات قرآنی درک راز جاودانگی، زیبایی کلام و خصوصیات منحصر به فرد قرآن کریم است که با هیچ کتاب و نوشته ی دیگری قابل قیاس نیست و همگان به این امر اذعان دارند که ویژگی های خاص این کلام بزرگ است که ضامن بقای آن شده و در فراز و فرودهای فرسایشی، آن را از کهنگی نجات داده است. اما با توجه به اینکه این پژوهش به بررسی زیبایی شناسی تشبیه و جمع در قرآن کریم می پردازد، متناسب با آن اهداف به خصوصی را تعقیب می کند که مهمترین آنها عبارتند از:

- ۱) تحلیل و بررسی واژگان بکار رفته در قرآن کریم و پی بردن به اعجاز لفظی آن.
- ۲) درک اهمیت زیبایی بکارگیری واژگان تشبیه و جمع در قرآن کریم.
- ۳) آشنایی با ژرفائی و حکمت آمیز بودن واژگان قرآن کریم.
- ۴) درک جاودانگی قرآن کریم با شناخت اعجاز و زیبایی های آن در بعد محتوایی.

۱-۶- شیوه ی انجام تحقیق

شیوه ی انجام کار در این تحقیق کتابخانه ای و توصیفی-تحلیلی با تکیه بر استخراج واژگان و نمونه ی آماری آنها بوده است.

۱-۷- جامعه ی آماری

تمام کلمات تثنیه و جمع که توسط نگارنده، از قرآن کریم استخراج شده است.

فصل دوم:

تعاریف

۱-۲- کلمه^۱

واحد تشکیل دهنده ی کلام است و به سه قسمت اسم، فعل و حرف تقسیم می شود. فعل: به کلمه ای اطلاق می شود که دارای معنای مستقل در یک زمان خاص از گذشته، حال و آینده است مانند: کتب، یذهب، إغسل. اسم: به کلمه ای اطلاق می شود که دارای معنای مستقل اما بدون زمان است. کتاب، احمد. حرف: به کلمه ای اطلاق می شود که به تنهایی معنای مستقلی ندارد؛ مانند: فی، عن. هر کلمه ای از نظر تعداد به مفرد، مثنی و جمع تقسیم می شود. مفرد: آن است که بر "یک" در مذکر و مؤنث دلالت می کند؛ مانند: محمد، فتی، قلم، ورقة. مثنی: آن است که بر دو تا دلالت می کند؛ مانند: المعلمان شیطان. جمع: آن است که بر بیش از دو تا دلالت می کند؛ مانند: المعلمون مخلصون و المعلمات شیطات. هر یک از اسم و فعل تقسیمات تشبیه و جمع را دارند اما اسم ها دارای زیر بخش هایی هستند که برای تفهیم بیشتر موضوع به آنها می پردازیم.

---

^۱- اگر چه بحث از کلمه (مفرد و مثنی و جمع) از مباحث شایع علم صرف است و در همه ی کتاب های صرفی آمده است اما چون دو واژه ی (تشبیه) و (جمع) از واژگان کلیدی این پژوهش بوده و در عنوان پایان نامه هم به صراحت آمده اند به ناچار در این فصل به صورت گذرا و کلی به آن اشاراتی می کنیم.

در تهیه ی این بخش از منابع زیر استفاده شده است: ابن مالک جمال الدین محمد بن عبدالله، شرح التسهیل، الجزء الاول، تحقیق عبدالرحمن السید و محمد بدوی المختون، ۶۰۰-۶۷۲: ۵۹-۱۱۲، ابن یعیش، ابن علی، شرح المفصل، الجزء الرابع: ۱۴۳-۱۵۵ و الخامس: ۲۵-۹۰، إدارة الطباعة المنبریة، و الراجحی فاطمه، شرح المکودی علی الفیه ابن مالک، الجزء الثاني، جامعه کویت، دار الاحسان للنشر و

التوزیع ۱۴۲۲ ۱۹۹۳: ۷۸۷-۸۲۱

۲-۱-۱- تشبیه

مثنی اسمی است که به آخر آن "ان" یا "ین" زائدی افزوده شده و بر "دو" تا در مذکر و مؤنث دلالت می کند؛ مانند: جاء اللاعبانِ مسرعین، علمتُ الطالبینِ مجتهدین، مررتُ بالصدیقین، "لولا أنزل هذا القرآن على رجل من القريتين عظیم" (زخرف/۳۱).
"قال رجلان من الذين يخافون أنعم الله عليهما" (مائده/۲۳).
عمل تشبیه به اسم این قابلیت را می دهد که بر دو امری که در لفظ و معنا یکی هستند دلالت کند. همچنین آوردن مثنی برای احتراز از تکرار است مثلاً به جای اینکه گفته شود عین و عین، بگوییم عینین.

- ملحقات مثنی

به کلماتی اطلاق می شود که همانند مثنی اعراب می پذیرند اما مفرد از همان لفظ ندارند و قابل تکرار نیستند. مثلاً نمی توان در مفرد إثنان گفت إثن و إثن. ملحقات مثنی عبارتند از:

۱) كلا و كلتا: مانند: كلتا أختيك، "كلتا الجنتين أتت أكلهما" (كهف/۳۳).

۲) إثنان و إثنتان: "فإنفجرت منه إثنتا عشرة عينا" (بقره/۶۰).

۳) قمران (شمس و قمر).

۴) عُمَران (أبوبكر و عمر(رض)) (ابن يعیش، ج ۴، بی تا: ۱۴۲).

برخی الفاظ تنها در لفظ مثنی می آیند و معنا بر مثنی دلالت نمی کنند، مانند: "لبيك اللهم لبيك" که برای مبالغه به لفظ مثنی ذکر شده است (ابن أثير، ج ۳، ۱۴۲۱: ۷۷).

۲-۱-۲- جمع

۱- جمع سالم که خود دو گونه است:

الف) جمع مذکر سالم

ب) جمع مؤنث سالم

۲- جمع مکسر که آن نیز به دو نوع تقسیم می شود که عبارتند از:

الف: کثرت.

ب: قله.

برخی جمع های دیگر نیز وجود دارند که خارج از این تقسیمات بوده و دارای تعاریف خاص خود می باشند و آنها عبارتند از: اسم جمع، شبه جمع.^۱

۲-۱-۲-۱- جمع مذكر سالم

جمعی که بر بیش از دو تا دلالت می کند و با افزودن "ون در حالت رفع" و "ین در حالت نصب و جر" به آخر اسم مفرد، ساخته می شود البته به شرطی که ساختار مفرد کلمه تغییری نکند. در حالت رفع مانند: فاز المجتهدون، "وإنّنا آن شاء الله لمهتدون" (۷۰/بقره)، "و أنتم الأعلون" (آل عمران ۱۳۹/).

و در حالت نصب مانند: کافات المتفوقین و "فأقع لونها تسر الناظرین" (بقره/۶۹).

و حالت جر مانند: سلمت علی الفائزین و "أعوذ بالله آن أكون من الجاهلین" (بقره /۶۷).

شروط جمع مذكر سالم: اسمی که با علامت جمع مذكر سالم جمع بسته می شود باید دارای شرایطی باشد که آن شرایط عبارتند از اینکه اسم مورد نظر علم مذكر عاقل یا صفت آن باشد. البته علم باید بدون تاء تأنیث بوده و اسم مرکب نیز نباشد. صفت نیز باید بدون تاء و یا دال بر تفضیل باشد و از باب أفعال که مؤنث آن فعلاء است (مانند: أبيض بیضاء) نباشد. و وزن فعلاّن که مؤنث آن فعلی است (سکران سگری) نباشد. و اسم هایی که مذكر و مؤنث آنها برابر است مانند بتول و جریح، نیز نمی توانند بر آن جمع بسته شوند

ملحقات به جمع مذكر سالم:

برخی از اسمها با وجود اینکه شروط جمع شدن با جمع مذكر سالم را دارا نیستند در اعراب مانند جمع مذكر سالم اند به اینگونه اسمها ملحق به جمع مذكر سالم اطلاق می شود.

(۱) الفاظ عقود از (عشرین تا تسعین) زیرا این کلمات مفرد از لفظ خودشان ندارند. مانند: اشترک فی الرحله عشرون طالبا و "فی یوم کان مقداره خمسين ألف سنه" (معارج/۴).

(۲) أهلون: مفرد آن أهل است و أهل مانند "غلام، رجل، فرس" اسم جنس جامد است. مانند: کان أهلونا مهتمین بالحرف الیدویه و "یا ایها الذین آمنوا قوا أنفسکم وأهلیکم نارا" (تحریم/۶).

(۳) أولو: که مفرد از لفظ خودش ندارد. مانند: "إنما یتذکر أولو الألباب" (رعد/۱۹).

^۱- در ادامه ی مباحث صرفی تعاریف آنها خواهد آمد.